

— радзей прыслоўі, напрыклад: **КОМЕЛЬГАМ** *нареч. обл.* ... [2, т. 2, с. 206]; **НАВОДПЎ**, ... (абл.)... [9, с. 359]; **СТУДЗЁНА**... *обл.* ... [3, т. 3, с. 669]; **СУЗДРОМ**, ... (абл.)... [9, с. 635]; **ЦЯПЕРАКА**, ... (абл.)... [9, с. 740] і інш.

Памета 'обл.' падаецца ў спалучэнні з іншымі стылістычнымі паметамі:

— 'обл.' + эмацыянальна-экспрэсіўная характарыстыка слова, напрыклад: **ВАРЫВЁНЬКА** *ж. уменшы. обл.* ... [1, т. 1, с. 466]; **ДУРОЊК**, ... (абл. ласк.)... [9, с. 187]; **НАБРЫДЗЬ**, ... *Абл. пагард.* ... [8, т. 3, с. 209]; **ТНУЦЬ**, ... **1.** ... **2. перан.** *Абл.* ... [8, т. 5, с. 492] і інш.

— 'обл.' + храналагічная характарыстыка слова, напрыклад: **ВЁШН//ИЙ** *уст. обл.* ... [РБС, т. 1, с. 160]; **РАНЕ** ... *уст., обл.* ... [РБС, т. 3, с. 195]; [БРС, т. 1, с.]; [БРС, т. 1, с.];

— 'обл.' + сфера выкарыстання, напрыклад: **ВАНЦАК**, ...-*ку м. обл. вет.* ... [1, т. 1, с. 461]; **ВОРОГ** *обл., нар.-поэт.* ... [5, т. 1, с. 209]; **ЗАТАЎЧЫ**¹, ... *Разм.* ... **1.** ... **2. Абл. ... [8, т. 2, с. 398]; **ЗБЛАЖЭЦЬ**, ... *Разм.* ... **1.** ... **2. Абл. ... [8, т. 2, с. 429]; **КУВАЊНЕ**, ... *Абл. і паэт.* ... [8, т. 2, с. 748]; **КУВАЦЬ**, ... *Абл. і паэт.* ... [8, т. 2, с. 749] і інш.****

Справядлівым будзе прызнаць сцверджанне пра недастатковае адлюстраванне ў слоўніках прыметнікаў, пазначаных паметаў 'абл.'. У Тлумачальным слоўніку беларускай мовы з 795 слоўнікавых артыкулаў, у якіх сустракаецца памет 'абл.', толькі ў 64 загаловачнымі словамі з'яўляюцца прыметнікі, што складае 8% ад агульнай колькасці слоў са стылістычнай паметаў 'абл.'. У Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы з 84 слоўнікавых артыкулаў, у якіх сустракаецца памет 'абл.', толькі ў 5 загаловачнымі словамі з'яўляюцца прыметнікамі, што складае 5,9% ад агульнай колькасці слоў са стылістычнай паметаў 'абл.'. Пры больш поўным адлюстраванні ў слоўніку такога тыпу лексічных адзінак іх уклад у агульную пазначанасць усяго лексічнага складу слоўніка стылістычнымі паметаў мог бы істотна вырасці, а сістэмныя тэндэнцыі, звязаныя з размеркаваннем ступені пазначанасці слоў па розных полісемантычных зонах, павінны б праявіцца ў больш чыстым выглядзе. Можна меркаваць, што змяніліся б агульныя суадносіны пазначанасці дзюма палярнымі класамі памет — размоўнымі і кніжнымі.

Спіс крыніц

1. Беларуская-рускі слоўнік : у 3 т. : Больш за 110 000 слоў. Т. 1. А—З / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. — 3-е выд. — Мн. : БелЭн, 2003. — 1120 с.
2. Беларуская-рускі слоўнік : у 3 т. : Больш за 110 000 слоў. Т. 2. З—П / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. — 3-е выд. — Мн. : БелЭн, 2003. — 1120 с.
3. Беларуская-рускі слоўнік : у 3 т. : Больш за 110 000 слоў. Т. 3. П—Я / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. — 3-е выд. — Мн. : БелЭн, 2003. — 1120 с.
4. Берков, В. П. Двухязычная лексикография / В. П. Берков. — СПб. : Изд-во с.-петерб. ун-та, 1996. — 248 с.
5. Русско-белорусский словарь в 3 т.: Около 110 000 слов. Т. 1. А—Л / НАН Беларусі, Ін-т языкознания им. Я. Коласа. — 9-е изд.— Минск : БелЭн, 2005. — 735 с.
6. Русско-белорусский словарь в 3 т.: Около 110 000 слов. Т. 2. Л—П / НАН Беларусі, Ін-т языкознания им. Я. Коласа. — 9-е изд.— Минск : БелЭн, 2005. — 783 с.
7. Русско-белорусский словарь в 3 т.: Около 110 000 слов. Т. 3. П—Я / НАН Беларусі, Ін-т языкознания им. Я. Коласа. — 9-е изд.— Минск : БелЭн, 2005. — 800 с.
8. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства; пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). — Мн. : Беларус. Сав. Энцыкл., 1977-1984. — Т. 1-5.
9. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: Больш за 65000 слоў / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко; афармленне А. М. Хількевіча. — 2-е выд. — Мн. : БелЭн, 1999. — 784 с.
10. Филлин, Ф. П. Заметки по лексикологии и лексикографии / Ф. П. Филлин // Лексикограф. сб. — Вып. 1. — М. : [б. и.], 1957. — С. 52.

Материал поступил в редакцию 07.04.2011.

М. В. Швед

Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт,
г. Баранавічы, Рэспублікі Беларусь

ВЫКАРЫСТАННЕ ПРОСТЫХ СКАЗАЎ, УСКЛАДНЕННЫХ ЗВАРОТКАМІ, У МАСТАЦКІМ ТВОРЫ (НА ПРЫКЛАДЗЕ ПРОЗЫ У.КАРАТКЕВІЧА)

Творчасць Уладзіміра Караткевіча — прыкметная з'ява беларускай літаратуры ХХ стагоддзя. Каб раскрыць трагічныя старонкі нашай мінуўшчыны, гістарычны лёс нашай Бацькаўшчыны, істотныя пытанні сацыяльна-грамадскага жыцця, складання і няпростыя людскія адносіны, У. Караткевіч карыстаецца рознымі адзінкамі мовы, у тым ліку асабліваю ўвагу надае сінтаксічным канструкцыям. Выкарыстанне простых сказаў ускладненай будовы з'яўляецца асаблівасцю творчай манеры гэтага мастака слова. Аўтар выкарыстоўвае менавіта простыя сказы ўскладненай будовы, якія дапамагаюць больш глыбока і дакладна апісаць з'яву, выказаць пэўныя пачуцці.

У межах дадзенага артыкула мы спынімся на асаблівасцях выкарыстання простых сказаў, ускладненых звароткамі, у праявімых творах У. Караткевіча.

Зваротак — слова або спалучэнне слоў, што называюць асобу ці прадмет, да якіх звяртаюцца з мовай [1, с. 181]. Зваротак можа знаходзіцца па-за межамі сказа або ўваходзіць у яго састаў: *Пане! Пане! Паішкадуйце мяне. Я баюся* [2, с. 117]; *Вы на французскую хваробу ніколі не хварэлі, капітан?* [2, с. 17]. Уваходзячы ў структуру сказа, зваротак застаецца граматычна незалежным, гэта і з'яўляецца яго спецыфічнай асаблівасцю. Тым не менш, зваротак характарызуецца сэнсавай сувяззю з членамі сказа, ён удакладняе і канкрэтызуе іх лексічнае значэнне.

Простыя сказы, ускладненыя звароткамі, характэрны толькі для канструкцый, якія сустракаюцца ў мове персанажаў, а ў аўтарскай мове дадзеныя простыя сказы сустракаюцца значна радзей. Асноўная функцыя зваротка — служыць назвай асобы, да якой звернута мова таго, хто гаворыць. Называючы адрасата маўлення, зваротак уваходзіць у састаў сказа і разам з іншымі яго членамі абслугоўвае мову як сродак зносіна, г. зн. у саставе сказа і праз сказ зваротак удзельнічае ў ажыццяўленні камунікатыўнай функцыі мовы,

Натуральнай формай выражэння зваротка з’яўляецца назоўнік у назоўным склоне, а таксама субстантываваныя часціны мовы: *Трымайце яго, прапаршчык!* [3, с. 242]; *Вы самі бачыце, пані. Паром немінуча знясе* [2, с. 21]; *І не здзіўляйся, каханы* [3, с. 150]; *Пасля я зразумела тваю безабароннасць, дзікі ты мой, немагчымы* [3, с. 126].

У залежнасці ад аб’ёму зваротка, г. зн. колькасці слоў, якімі ён выражаецца, адрозніваюць развітыя і неразвітыя звароткі. Неразвітымі называюцца звароткі, выражаныя адным словам: *Дрэнь твое справы, чалавеча...* [3, с. 99]; *Бачыш, Амур, яна прыедзе* [3, с. 136]; *Ішлі б вы лепей спаць, капітан* [2, с. 17].

Звароткі, у склад якіх, акрамя асноўнага слова, уваходзяць залежныя ад яго словы, называюцца развітымі. Такія звароткі служаць сродкам якаснай характарыстыкі асобы, прадмета, жывой істоты. Яны падкрэсліваюць іх асноўныя прыметы, уласцівасці: *Радачка, прыгожы, малады мірміколаг! Ці такім ручкам займацца з мурашкамі* [3, с. 112]; *Ідзіце па трупах, дарагі Гораў. Ідзіце па трупах...* [2, с. 31].

Лексічнае значэнне слоў, што выконваюць функцыю зваротка, разнастайнае. Яны абазначаюць імёны жанчын і мужчын, прозвішчы, імя па бацьку, а таксама асоб паводле іх класавай і саслоўнай прыналежнасці, адносіна да арганізацый, пасады, прафесіі, спецыяльнасці, прыналежнасці да якой-небудзь мясцовасці, нацыі, калектыву: *А ну, хлопцы, прынясіце з той пушчы чаго-небудзь* [2, с. 124]; *Вяртайся, бацю, або давай грошы за пераезд крэса* [2, с. 82]; *Сымон, фурману шклянку гарэлкі* [2, с. 18]; *Не-е, вы, Юрый Аляксандравіч, з вашай слінявай вераю у чалавека ідзіце — ведаеце куды?..* [2, с. 16]; *Заўтра я падам у адстаўку, Вольке* [3, с. 254]; *Леановіч, гэта брыдка* [2, с. 23]; *Студэнты-практыканты, не крыўдзіце полазаў Шрэнка* [3, с. 112]; *Насмяшы ты мяне, пляменнічак* [2, с. 99]; *На калені, хлопцы!!!* [2, с. 82]; *Слухайце, пан медыкус, гэта ж вар’яцтва нейкае* [2, с. 88]; *Не, капітан, я не хварэў на французскую хваробу* [2, с. 17]. Сустракаюцца сказы са звароткамі, якія абазначаюць зварот да жывёл: *Будзь разумнікам, Амур... Чуеш, Амур... Не плач, Амур... Ну, бывай, Амур* [3, с. 134]. Гэтыя звароткі маюць так званае нейтральнае лексічнае значэнне, без дадатковых эмацыянальных і экспрэсіўных адценняў.

Зваротак можа выконваць функцыю трапнай характарыстыкі суб’екта, ярка выражаць эмацыянальныя адносіны да яго таго, хто гаворыць. Пры гэтым могуць ужывацца неадушаўленыя назоўнікі ў якасці ацэначнай характарыстыкі, г. зн. у пераносным значэнні, а таксама экспрэсіўная лексіка, суфіксы ацэнкі ці назоўнікі характарыстычнага зместу. Дзякуючы такім словам мова становіцца больш эмацыянальнай і экспрэсіўнай. У творах У. Караткевіча сустракаюцца выпадкі, калі звароткі выражаюць грубасць, іронію ці сарказм, спрыяюць стварэнню пэўнага каларыту, адпаведным чынам настройваюць слухача ці чытача і ўводзяць яго ў эмацыянальную атмасферу: *Я табе, булавешка дурная, ногі ў спіну пазаганяю* [2, с. 99]; *Задзярэш зараз пяты, чорт гладкі!* [2, с. 99]; *Не твая сабачая справа, кашалот слінявы* [3, с. 9]; *Прыцёгся, ёлупень, галава дурная!* [3, с. 89]; *Кончай рытуал. Холера на вас, папоўскія храпы* [2, с. 96]; *А, падлы, а, цыганскае адроддзе! Ну чакайце, я вам...* [2, с. 130]; *Неба не павінна бачыць каралеўскай ганьбы і крыві, ёлупы вы* [2, с. 130].

Для ўзмацнення экспрэсіі і пры роздуме герояў над складанымі абставінамі жыцця часам сустракаюцца звароты да адсутных асоб, да неадушаўленых прадметаў і паняццяў, якія не прымаюць непасрэднага ўдзелу ў зносінах, г. зн. выкарыстоўваюцца рытарычныя звароткі: *Афрыка, каханка мая! Ты забіваеш мяне!* [2, с. 52]; *Будзь спакойная, дзяўчына. Будзь спакойны, чалавек. Будзь спакойная, чазенія* [3, с. 114].

Можна адзначыць, што асноўныя функцыі, якія выконваюць звароткі ў мове мастацкіх тэкстаў, наступныя:

- назва асобы суб’екта, пазбаўленая эмацыянальных і экспрэсіўных адценняў значэння;
- назва асобы, пэўным чынам эмацыянальна афарбаваная, якая выражае ўзаемныя адносіны паміж тымі, хто гаворыць;

– назва асоб, прадметаў, з’яў, якія не прымаюць непасрэднага ўдзелу ў зносінах; такія звароткі ўжываюцца для ўзмацнення экспрэсіі і для выражэння думак, пачуццяў, а таксама аўтарскіх адносінаў да таго, пра што гаворыцца ў сказе [1, с. 185].

Такім чынам, простыя сказы, ускладненыя звароткамі, выкарыстоўваюцца пераважна ў дыялагічнай мове персанажаў праявітых твораў У. Караткевіча. Зваротак з’яўляецца сродкам называння адрасата маўлення, г. зн. выконвае намінацыйную функцыю, якая часта спалучаецца з ацэначна-характарыстычнай. Зваротак служыць і прыёмам такой разнавіднасці ацэначнай характарыстыкі асобы ў творы, як сатырычная.

Спіс крыніц

1. Беларуская граматыка : у 2 ч. Сінтаксіс / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба. — Мн. : Навука і тэхніка, 1986. — Ч. 2. — 372 с.
2. *Караткевіч, У.* З вякоў мінулых: Апавяданні, апавесці : для сярэд. і ст. шк. узросту / Маст. А. Александровіч. — Мн. : Нар. асвета, 1990. — 432 с.
3. *Караткевіч, У.* Чазенія: Апавесць, п’еса, апавяданне : для ст. шк. узросту / Маст. А. А. Арынушкін. — Мн. : Юнацтва, 1992. — 255 с.